

JAN ZOUHAR

KONFERENCE O STRUKTURALISMU A HISTORISMU V ROCE 1968

Na jaře roku 1968 se v Brně sešli filozofové, sociologové, jazykovědci, literární vědci, esteticí, historici i přírodovědci na vědecké konferenci *Strukturalismus a historismus ve filozofii 20. století*. Konferenci pořádala ve dnech 14.–16. května 1968 vědecká kolegia filozofie a sociologie a filozofické ústavy ČSAV a SAV ve spolupráci s brněnskou Filozofickou fakultou, v čele organizačního výboru byl přední filozof a historik filozofie Lubomír Nový, v té době vedoucí brněnské katedry filozofie.¹

Program konference byl rozdělen do tří dnů, v každém byla zařazena jedna tematická část: Struktura a dialektika, Strukturalismus a historismus v tradici české a slovenské filozofie vědy a kultury a Spor o strukturalismus a historismus v současném marxismu.

Referáty k prvnímu tématu přednesli Josef Ludvík Fischer, Igor Hrušovský a František Kutnar, s diskusními příspěvky vystoupili Josef Vachek (Strukturální pojetí vývoje jazyka), František Daneš (O základních principech pražského lingvistického strukturalismu), Karel Hausenblas (Strukturální aspekt výkladu jevů v poměru k jiným aspektům), Jan Kořenský (Struktury lingvistického objektu a struktura lingvistického popisu), Karel Pala (Lingvistický strukturalismus a nové směry v lingvistice), Julie Štěpánková (K pojetí strukturace struktury v současném strukturalismu francouzském a strukturalismu českém), Jan Kamarýt (Klasifikace a význam systémových teorií), Vratislav Effenberger (Proměny znakových funkcí v umělecké tvorbě), Pavel Materna (Logická sémanti-

¹ Informace o konferenci přinesl *Filozofický časopis* 16, 1969, č. 1, který otiskl vstupní rozsáhlou informaci L. Nového Strukturalismus a filozofie a zveřejnil všechny konferenční referáty s výjimkou referátu L. Nového, který už předtím otiskla *Orientace*. Podrobnou zprávu o konferenci zveřejnila *Filozofia*: E. Illeková: Konferencia o štrukturalizme a historizme vo filozofii 20. storočia. *Filozofia* 23, 1968, č. 5. s. 521–524; pozornost jí věnoval také časopis *Host do domu* (15, 1968, č. 7, s. 70–71) v článku podepsaném Observátor (Oleg Sus?) a Ivan Hodovský ve zprávě Konference o strukturalismu, *Sborník prací brněnské university* 18, 1969, B 16, s. 118–120. Přes řadu informací o konferenci se daří rekonstruovat přesné pořadí diskusních vystoupení v jednotlivých dnech velmi obtížně.

ka a struktura), Miloš Dokulil (Determinismus v dějinách filozofie) a M. Mášek (Historismus a strukturalismus z hlediska věd o Zemi).

Vystoupení J. L. Fischera Skladebná filozofie, strukturalismus a dialektika se vrátilo k počátkům Fischerova úsilí o konstituování skladebné filozofie, které přinesla zejména jeho studie Dva řády skutečnosti, publikovaná v roce 1930 v *České myslí*. V ní Fischer proti mechanistickému řádu kapitalistické společnosti postavil skladebnou orientaci nejen jako metodologické stanovisko, které se zabývá hierarchickým vrstvením do sebe zapadajících a různě se navzájem podmiňujících skutečnostních útvarů, ale především jako pokus o novou kulturní orientaci. Útvary a složky reality jsou spojeny jednotícím vztahem, a tím se pojem struktury stává určujícím pojmem ve vědách a filozofii jako základ kategoriálního systému. Fischer svým pojetím skladebné filozofie významně anticipoval pozdější vývoj strukturalismu v přechodu od jednostranného uplatňování synchronní metody k hledisku vývojovému. Jedině strukturální výklad může podle něho čelit lineárnímu kauzálnímu myšlení. Fischer prosazuje strukturologii a reaktologii jako program a výzvu k integraci soudobé vědy.

Referát Igora Hrušovského Dialektika štrukturácie a dejiny byl věnován výkladu dialektiky strukturace. Pokud Hrušovský v úvodu uvádí, že „hypostazovanie celkom určitych a teda charakterizovaných entít, to znamená hypostazovanie empirických objektov či faktov je záležitosťou ich miesta v danej sústave charakterizovaných, teda empirických entít“,² nahrazuje metafyzickou podstatu podstatou empirickostrukturální, která je podle jeho názoru pojmem adekvátním moderní etapě rozvoje vědy. Pojem struktury vyjadřuje jednotu zákonitých vztahů, funkcí, kauzálních a dialektických souvislostí předmětu, jednotu jeho vnitřní diferenciacie. Hrušovský připomíná myšlenku ze své knihy *Engels jako filozof* z roku 1946, že reálná skutečnost je „strukturou súvislostí a podmieneností, a to strukturou dynamickou, plnou pohybu a dialektických tenzií, v ktorej sa jednotlivé konkrétne javy ustavične menia, vyvíjajú, vynárajú a zanikajú.“³ Velkou pozornost věnoval Hrušovský souvislostem mezi imanentní vývojovou dialektikou určitého objektu nebo oblasti a jiných objektů či oblastí souvisejících nebo dané struktuře nadřazených. Hovoří zde o polystrukturnosti a multidimenzionalitě konkrétní totality a celé objektivní skutečnosti. Pokud chceme pochopit dialektiku určitého jevu (specifický charakter jednotlivých struktur), musíme si být vědomi jeho svěbytné reakce na vnější podněty. Dynamiku určité, kvalitativně vymezené oblasti přitom nelze chápat odděleně od vývojové dialektiky jiných sfér. Tento postup je třeba uplatňovat i v metodologii dějin filozofie. V této oblasti se v uplynulém období dávala někdy přednost zkoumání vnitřní dialektiky filozofického vývoje a vnitřního ideového přínosu filozofie, jindy se akcentovala úloha a poslání filozofie ve společenskokulturním kontextu, její přímé společenské a politické působení a význam. Tento druhý přístup znamená ideologické, a proto

² I. Hrušovský: Dialektika štrukturácie a zákonitosti dejín filozofie, *Filozofický časopis* 16, 1969, č. 1, s. 6.

³ *Tamtéž*, s. 8.

nesystémové pojetí podstaty filozofie. Není sporu o tom, že dominantní koncepce v dějinách filozofie jsou podmiňovány souvislostmi mezi vlastní filozofií a mnohotvárným společenským a kulturním kontextem, kterým se filozofie inspiruje a který ovlivňuje. Pokud se však v období dějinných převratů a krizí filozofické myšlení ideologizuje a nerespektuje se přitom potřeba rozvoje vnitřních filozofických otázek, má to po jisté době nežádoucí důsledky nejen pro filozofii, ale pro celou kulturu. Filozofii nemůžeme redukovat na pouhý ideologický epifenomén daného historického období, musíme si být vědomi vnitřních zákonitostí jejího rozvoje, jinak se ztrácí její iniciativní, ontotvorná a anticipační funkce ve vývoji kultury. Společenskou realitu může spoluvytvářet jen taková filozofie, která si uvědomuje imanentní zákony svého vývoje. Teoretické poznání v oblasti dějin filozofie se má podle I. Hrušovského věnovat nejen zákonitým souvislostem, determinantám, historickým, antropologickým a společenskokulturním podmínkám a perspektivám dobových kulturních myšlenkových výtvorů, ale také genetickostrukturálnímu rozboru dobových hodnotících kritérií a norem.

Analýzou poznání, výkladu a hodnocení historických jevů se zabýval František Kutnar, který celý uvedený proces chápal jako spojení dvou přístupů – vnějšího, který historickou skutečnost zkoumá v jejím vztahu k okolnostem na základě kauzality, a vnitřního, zaměřeného na obsahovou skladbu jednotlivých prvků a jejich variabilitu a funkcionalitu v daném celku.

Zrodu, historickému vývoji a novému hodnocení významu strukturalismu v dějinách českého a slovenského myšlení byly druhý den konference věnovány referáty Josefa Zumra Vývoj českého strukturálního myšlení do roku 1930, Jana Macků K vývoji strukturalismu v české sociologii a Eleny Várossové Strukturalismus vo slovenskej filozofii 40. rokov a diskusní vystoupení Miroslava Kačera Mukařovského termín sémantické gesto a Barthesův rukopis (écriture), Viktora Kochola Štrukturalizmus v literárnej vede, Květoslava Chvatíka Filozofické otázky strukturalistické estetiky, Milana Jelínka Strukturalismus v lingvistické teorii a Artura Závodského O některých otázkách vztahu českého strukturalismu k divadlu.

Josef Zúmr se zaměřil na situaci ve vědě a filozofii na konci 19. století, kterou ovlivnila krize principu evolučního historismu a krize mechanické kauzality. Filozofie přitom určitá řešení připravila už na začátku 19. století a tyto metodologické podněty se začaly uplatňovat v lingvistickém strukturalismu, estetice, psychologii, sociologii a ve filozofii. Zúmr se věnoval řadě osobností české myšlenkové tradice v těchto jednotlivých disciplínách a zvláštní pozornost zaměřil na Fischerovy teze skladebné filozofie z roku 1930.

Jan Macků se nejprve zabýval vymezením základních pojmů (systém, struktura, řád, funkce, kvalita, strukturalismus), připomněl vývojové etapy strukturalismu ve světové a české sociologii a jejich vztah k naší tehdejší sociologické teorii.

Elena Várossová se ve svém vystoupení věnovala především osobnosti Igora Hrušovského, ve kterém právem vedle Mikuláše Bakoše vyzvedla vedoucí osobnost slovenského strukturalismu. Hrušovský byl spoluzakladatelem interdis-

ciplinárního sdružení slovenských badatelů Vedecká syntéza, které bylo založeno 1937 v Bratislavě a které se orientovalo na rozpracování moderních metodologických teorií, zejména strukturalismu. Várossová upozornila na rozdíly mezi jednotlivými vědeckými disciplínami, které se projektu svými představiteli účastnili, a připomněla, že Hrušovský se ve čtyřicátých letech snažil syntetizovat zdánlivě neslučitelné teoretické přístupy – novopozitivismus, strukturalismus a marxismus s cílem zmírnovat jejich dogmatismus a pocit výlučnosti. Zvláště si Várossová všimá toho, co vlastně přinesl Igor Hrušovský do slovenské filozofie svou myšlenkou dynamické struktury reality. Podle jejího názoru to byla teze, že reálná skutečnost není svou podstatou amorfní, ale že je organizovaná jako struktura souvislosti a podmíněnosti reálných složek, že je to struktura plná pohybu a napětí, ve které se jednotlivé konkrétní jevy ustavičně mění, vyvíjejí, vynořují a zanikají. Z toho plyne, že je dána přednost vztahům před věcmi, že se relační pojetí podstaty jaké výraz protimetafyzického postoje promítá i do teorie poznání a do přístupu k vědě jako k odhalování strukturální dynamiky dané oblasti. Myšlenka dynamické struktury reality přinesla stanovisko nekonečné vertikální diferenciaci skutečnosti a existence kvalitativních úrovní reality. Znamená to nejen ontickou nevyčerpatelnost struktur a pojetí reality jako otevřeného systému, ale současně otevřenost vědeckého systému. Hrušovský je tak přesvědčen o tom, že „existujú nielen súvislosti podmienenosti a prenikanie sa složek reality, ale aj ich relativná svojzákonnosť a imanentná zákonitosť“.⁴

K tématu Spor o strukturalismus a historismus v současném marxismu vystoupili třetí den jednání s referáty Lubomír Nový (Strukturalismus a spor o filozofii marxismu), Jiří Černý (Marxistická dialektika a fenomenologický popis struktur) a Robert Kalivoda (O struktuře a strukturalismu) a s diskusními vystoupeními kromě řady jiných Ludvík Tošenovský (O historismu a strukturaci jako dialektickologických principech) a Jaroslav Střítecký (Historismus a historično – k ontologickému vyústění historismu).

Myšlenky ze svého vystoupení na konferenci zpracoval L. Nový do stejnojmenného článku, který uveřejnil v roce 1968 časopis *Orientace*⁵ a který byl zejména věnován otázce, „do jaké míry lze mluvit o jisté polaritě strukturalismu a historismu v dějinách marxismu, do jaké míry se tím otevírají nové možnosti pro interpretaci těchto dějin a v jakém smyslu se tím ocitáme před některými klíčovými problémy vlastní marxistické filozofie“.⁶ Nový vychází z diskusí, které podnítl svým teoretickým antihumanismem Louis Althusser, který svou interpretaci Marxova *Kapitálu* vyložil marxismus jako ryzí strukturalismus. Tím se podle Nového vytváří alternativa strukturalismus – historismus, která se však jeví jako nedorozumění a pseudoprobém, protože strukturalismus nepopírá dynamiku nebo diachronii a historismus se neobejde bez postupů strukturálních. Při-

⁴ E. Várossová: Strukturalismus v slovenskej filozofii v štyridsiatych rokoch, *Filozofický časopis* 16, 1969, č. 1, s. 78.

⁵ L. Nový: Strukturalismus a spor o filozofii marxismu, *Orientace* 1968, č. 4, s. 11–15.

⁶ *Tamtéž*, s. 11.

tom se však 19. století označuje jako století historismu a 20. století jako století strukturalismu a strukturalismus a historismus se vnímají jako „určité protikladné typy myšlení, metodologie a postojů“.⁷ Althusser rozdělil Marxovo dílo na dvě etapy – předvědecké stadium tvoří podle něho Marxovo hegelianství a teoretický humanismus, *Německou ideologii* začíná stadium vědecké, strukturalistické, ve kterém je hegelovský pojem totality nahrazen pojmem struktury a které je teoretickým humanismem, protože humanismus zůstává pouhou ideologií. Nový se však proti tomu domnívá, že Marxův postup lze vymezit „nikoli jako empirický historismus, ani jako ryzí strukturalismus, nýbrž jako filozofii dějinného smyslu získaného analýzou struktury historické situace (J. Habermas)“.⁸ Marxismus jako dialektický materialismus se snaží působit jako univerzální filozofická syntéza, kterou charakterizuje „substancialismus (opřený o kategorie hmoty a vědomí a chápající objekt poznání jako hmotu, její vlastnosti a různé formy jejího pohybu), teorie odrazu (přenášející do vztahu filozofie a přírodovědy empirické představy, že lze touto cestou odvodit zákony dialektiky přírody – L. Landgrebe), pojetí pravdy jako přibližování se k absolutní pravdě (tj. jako stále adekvátnějšího postihování substrátu jevů)“.⁹ Ontologický status strukturalismu je protisubstancialistický, protiempirický a instrumentalistický. Strukturalismus se v řadě oborů metodologicky osvědčil, může být katalyzátorem přechodu k nové fundamentální filozofii, nemůže však podle Nového filozofii nahradit, protože ruší subjekt-objektový dualismus pomocí objektivismu a odmítá hledisko humanismu (M. Foucault) jako konstitutivní filozofický princip. Nový připomíná pojetí Maurice Merleau-Pontyho, v němž filozofie „nezobecňuje vědy, nevychází z přímočaré závislosti filozofie–vědy–skutečnost, ani nehledá své specifikum v tvorbě výpovědi o nějakém světě, který je vědě nedostupný. Filozofie je spíše kultivací vidění světa a existování člověka ve světě, stává se garantem jednoty humanismu a vědy“.¹⁰

Jiří Černý se věnoval Hegelově myšlence podřízení všeho pohybu pohybu pravdy jako jedinému smyslu bytí a pojetí filozofie jako jediné skutečné vědy, připomněl Lukácsovův pokus o výklad systému, racionalismu a principu kalkulace ve velkých koncepcích buržoazního myšlení v *Dějínách a třídním vědomí* a shody mezi marxistou Lukácsem a fenomenologem Husserlem (v *Krizi evropských věd a transcendentální fenomenologii*) „ve strukturální analýze matematizovaného, objektivistického modelu světa, vytvářeného teoretickou přírodovědou a filozofií od časů Galileových“¹¹, upozornil na srovnání fenomenologie a dialektiky v Patočkově interpretaci Husserlovy fenomenologické metody a vyjádřil přesvědčení, že dialektika „nahrazuje v jistém smyslu dvojpólovost fenomenologického

7 *Tamtéž.*

8 *Tamtéž*, s. 13.

9 *Tamtéž*, s. 13–14.

10 *Tamtéž*, s. 15.

11 J. Černý: Marxistická dialektika a fenomenologický popis struktur, *Filozofický časopis* 16, 1969, č. 1, s. 109.

pojetí intence a překračuje pomocí svých negativních pojmů hranice tam, kde se zdají být nepřekročitelné. Dialektika však na druhé straně potřebuje fenomenologický přístup tam, kde jí jde o přesnost subjektivních zprostředkování, o jasný náhled do zážitkových struktur ve vztahu k předmětnosti¹².

Robert Kalivoda se v poznámkách vyjádřil k celé řadě otázek – k pojmovému vymezení struktury, k hierarchizaci strukturních vrstev, k problému funkcionalismu a chápání funkce, k tradici českého strukturalismu (Fischer, Mukařovský) a ke vztahu synchronního a diachronního přístupu. Za nejzákladnější filozofický přínos strukturalismu pokládal to, „že vyzvedl strukturu jako základní ontologickou kvalitu. Struktura prostě překonala metafyzickou substanci“¹³.

Smyslem brněnské konference nebylo jistě pouze rehabilitovat strukturalismus, to se u nás stalo již dříve, ani pouze po zásluze ocenit přínos českého a slovenského strukturalismu v minulosti, ale především ukázat na možnosti strukturalismu jako metodologického přístupu v soudobé vědě a filozofii se zvláštním zřetelem k pojetí marxistické metody jako metody strukturálně genetické a v dobovém kontextu jako podnětu k žádoucí kritické sebereflexi marxistické filozofie.

CONFERENCE ON STRUCTURALISM AND HISTORISM, BRNO 1968

The paper summarizes the process and results of the scientific conference Structuralism and Historism in the 20th century Philosophy that took place in Brno in 1968. We focus in detail on the discourse by L. Nový Structuralism and the Polemics about the Philosophy of Marxism, dedicated to the question of possible polarity of structuralism and historism in the history of Marxism, and to the new possibilities of its interpretation, as well as to some crucial problems of Marxist Philosophy that are opened by this enquiry. Also, we pay attention to the paper of Igor Hrušovský The Dialectics of Structuration and History, where the idea of polystructuration and multidimensionality of the whole objective reality was emphasized, and to the paper of Elena Várossová. Structuralism in the Slovak Philosophy in the 1940s, dedicated to the contribution of I. Hrušovský to the formation of modern methodological theories, especially those of structuralism, and to the importance of his conception of dynamic structure of reality

¹² Tamtéž, s. 113.

¹³ R. Kalivoda: O struktuře a strukturalismu, *Filozofický časopis* 16, 1969, č. 1, s. 117.